

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2025]

Neşe ERENOĞLU

<https://orcid.org/0000-0003-0807-4592>

Doç. Dr.

neseerenoglu@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

<https://ror.org/019jds967>

Fen Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Yeni Uygur Türkçesinde -Din Ekinin İşlevleri

Functions of -Din Suffix in New Uyghur Turkish

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 20.05.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 23.07.2025

Yayın Tarihi | *Date Published*: 23.11.2025

Atıf | *Citation*

Erenoğlu, N. (2025). Yeni Uygur Türkçesinde -Din Ekinin İşlevleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(3), 1833-1855
<https://doi.org/10.34083/akaded.1703085>

Erenoğlu, N. (2025). Functions of -Din Suffix in New Uyghur Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(3), 1833-1855. <https://doi.org/10.34083/akaded.1703085>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4. 0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4. 0 International</i>

© Neşe ERENOĞLU | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4. 0 International](#)

Öz

Geçmişten günümüze ekler, dilin evrimine paralel biçimde türlü işlevler yüklenerek dildeki anlatım çeşitliliğini artırmıştır. Yeni Uygur Türkçesindeki *-Din* eki, bu durumdaki eklerdendir. Köktürkçede *qantın*, *öñdin* gibi kalıplaşmış kelimelerdeki kullanımlarının dışında bu ek, yaygın olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinden beri izlenebilmektedir. Söz konusu ek, Köktürkçeden Yeni Uygur Türkçesine kadar çeşitli dönüşümler geçirmiştir.

-Din ekinin Yeni Uygur Türkçesinde geniş bir kullanım alanı vardır. Ek, morfolojik açıdan hem çekim eki hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Morfolojik işlevlerinin yanı sıra semantik ve sentaktik işlevleri de bulunmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesindeki *-Din* ekiyle ilgili literatür tarandığında ekin morfolojik, semantik ve sentaktik açıdan bütünüyle ele alınmadığı görülmüş, bu durum bizi ilgili çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmamızın amacı, Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde verilen *-Din* ekinin işlevlerini yinelenmek değil, ekin daha önce değinilmemiş yahut az değinilmiş olan işlevlerine dikkat çekmek ve bu işlevleri mümkün olduğunca tüm yönleriyle ele almaya çalışmaktır.

Çalışma örneklemini için öncelikle sözlük, roman, şiir ve hikâye kitaplarından oluşan toplam otuz dört eser taranmış, taramalardan elde edilen bulgular semantik, morfolojik ve sentaktik açıdan incelenerek üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, *-Din*, işlev, hâl eki, kalıplaşma

Abstract

From past to present, affixes have increased the variety of expression in the language by assuming various functions in parallel with the evolution of the language. The suffix -Din in New Uyghur Turkish is one of these suffixes. Apart from its use in Kokturkish words such as qantın, öñdin, this suffix can be widely traced in Old Uyghur Turkic texts. The suffix underwent various transformations from Kokturkish to New Uyghur Turkish.

-Din suffix has a wide usage area in New Uyghur Turkish. Morphologically, the suffix is used both as an inflectional suffix and as a constructional suffix. In addition to its morphological functions, it also has semantic and syntactic functions.

When the literature on the suffix -Din in New Uyghur Turkish was reviewed, it was seen that the suffix had not been dealt with in its entirety in terms of morphological, semantic and syntactic aspects, and this situation led us to this study. The aim of our study is not to repeat the functions of the suffix -Din given in the grammars of New Uyghur Turkish, but to draw attention to the functions of the suffix that have not been touched upon before or have been little touched upon, and to try to address these functions in all aspects as much as possible.

For the study sample, a total of thirty-four works consisting of dictionaries, novels, poetry and story books were scanned, and the findings obtained from the scans were analyzed semantically, morphologically and syntactically and classified under three main headings.

Keywords: New Uyghur Turkish, *-Din*, function, case suffix, stereotyping

Giriş

Ekler, duygu ve düşüncelerin iletilmesinde önemli işlevler üstlenen morfolojik birimlerdir. Bu morfolojik birimler, eklendiği kelimenin temel anlamını değiştirmeden onun cümle içindeki görevlerini ve işlevlerini belirleyebileceği gibi yeni anlamlar kazanmasını da sağlayabilmektedir. Yeni Uygur Türkçesindeki -*Din* eki için de bu durum geçerlidir. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde morfolojik, semantik ve sentaktik açıdan geniş bir kullanım alanına sahiptir. -*Din* eki, Yeni Uygur Türkçesinde hem çekim eki hem de yapım eki olarak kullanılır¹. Çekim eki işlevindeyken eklendiği kelimeye ve metin bağlamına göre ayrılma, başlama noktası, sebep, mensubiyet gibi anlamlar vermekte, yapım eki işlevindeyken leksik unsur oluşturmakta ya da kelimenin türünü değiştirmektedir. Ekin kullanım alanı sadece bu işlevlerle sınırlı değildir, sentaktik işlevleri de bulunmaktadır.

-*Din* ekinin Köktürkçeden itibaren gelişimine bakıldığında çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze ulaştığı görülmektedir. Köktürkçede ayrılma hâli eki *ḡantın, öñdin* gibi kalıplaşmış kelimelerdeki -*DIn* dışında -*DA* biçimindedir. -*DA* eki, Köktürkçede *l, n, r* sesleriyle biten kelimelerden sonra *t*'li, diğer seslerle biten kelimelerden sonra *d*'li biçimde kullanılmaktadır (Ercilasun, 2000, s. 193; Sev, 2007, s. 404). Eski Uygur Türkçesinde ayrılma hâli eki² -*DA* ve -*DIn* (Mani sahasında -*DAn*) biçimindedir. Karahanlı Türkçesinde -*DA*, -*DIn*, Eski Anadolu Türkçesinde -*dAn*, Harezmi Türkçesinde -*dIn*, -*dAn* (nadiren), Kıpçak Türkçesinde -*dAn* (yaygın şekil), -*tAn*, Çağatay Türkçesinde -*DIn* biçimindedir (Sev, 2007, s. 388-404).

Ekin tarihsel süreç içerisinde kazandığı yeni işlevler onun kökeniyle de ilişkilendirilmektedir. Ayrılma hâli ekinin kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Hatiboğlu (1974, s. 332), ayrılma hâli ekinin oluşumunu -*DA* bulunma hâli ekiyle -*In* vasıta ekinin birleşmesine bağlar. Eski Türkçede -*DA* bulunma hâli ekinin ayrılma hâli eki olarak kullanıldığını, ilerleyen süreçlerde -*DIn* ekinin görülmeye başlandığını belirten araştırmacıya göre ekin dar bir ünlü olan -*In* ile oluşma gerekçesi iki ekin kavramlarının birbirleriyle yakın olmasıdır. W. Bang (1980, s. 14-29), ayrılma hâli ekinin *adın* kelimesiyle ilgili olduğu görüşündedir. Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde -*DA* ekinin hem bulunma hem ayrılma bildirdiğini, ancak bu iki ekin ses değişimleri ile En Eski Türkçe döneminde aynı şekli alıp almadığı konusunda aynı ya da ayrı ek olup olmadığına dair kesin bir sonuca ulaşamadığını ifade eder. Kuznetsov (1995, s. 237-239), -*DIn* ekinin kökenini *yan-* fiilinin zarf-fiil eki almış *yan-ı* ya da *yan-ın* yapısında arar. Araştırmacıya göre *y>d* sürecinden sonra ortaya çıkan -*danın* eki basitleşerek -*dan(ın)*=*-dan* ya da -*d(an)ın>-dın* şeklini almıştır. Eraslan (1999, s. 381-385; 2012, s. 150), ekin kökenini -*DA* ekine dayandırmaktadır. -*DIn*, *n* ağzındaki -*DAn* ayrılma hâli eki, yer ve yön bildiren isimden isim yapma eki -*DIn* ile bulunma hâli eki olan -*DA* ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. *n* ağzında -*DAn* şeklinin bulunması -*I* ünlüsünün -*A* şeklinde genişlemesiyle ilgili değil, -*DA* bulunma hâli ekinin geniş ünlüsüyle ilgilidir. -*DIn* eki ile -

¹ Bulunma ve ayrılma hâli ekinin yapım eki olarak kullanılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Zülfikar, 2012, s. 208-219).

² “Ayrılma hâli eki” terimi ile ilgili farklı görüşler için bk. (Alan, 2021, s. 55-56).

DA bulunma hâli ekinin birleşmesinin sebebi her iki ekin temel fonksiyonlarının yer bildirmesidir. Arat (2010, s. 6-11), ayrılma hâli ekinin yapısıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmadan *-Din* isimden isim yapım ekinin yön ve vasıta bildirdiğine işaret eder. Korkmaz'a göre (2011, s. 14-19) ayrılma hâli eki *-tin*, *-tin* vb. ile yer ve yön zarfları yapan *-tin* ve *-tin* birbirinden farklı değil, aynı ektir. Ancak ekin yer ve yön zarfları yapma özelliği daha sonradır. Bu da ekteki kalıplaşma yoluyla meydana gelmiştir. Ayrılma hâli eki ile kaynaşmış kelimeler arasında sebep ve tarz zarfları da bulunmaktadır.

Ayrılma hâli eki, Yeni Uygur Türkçesinde *-Din* biçimindedir. Ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna giren bu ekin görünümüleri *-din*, *-tin* biçimindedir. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra *-din*, ötümsüz ünsüzlerden sonra *-tin* olarak gelir. Görüleceği üzere Yeni Uygur Türkçesinde bu ek, sadece *-din*, *-tin* şeklinde iki varyanttır.

- *Körüvatamsiler camaet, uluğ Çiñgañ Ğocamdin ayrilip néme künlerni körüvatimiz?* “Görüyor musunuz cemaat, ulu Çinggang Hoca’dan ayrılınca ne günler görüyoruz?” (Ötkür, 1995, s. 142)
- *Hayatliqtiki öz nésivisi bolğan bext-saadetniñ peyzini süridiğan mezgilde éridin ayrilip qélivatatti.* “Hayatta kendi payına düşen mutluluğun tadını çıkaracağı bir dönemde kocasından ayrılıyordu.” (İmin, 2012, s. 3-4)
- *U bir tereptin dukandin ayrilip, bikarçi bolup qalğanniñ derdini tartsa, yene bir tereptin dadisiğa qandaq yüz kélişiniñ azabini tartivatatti...* “O bir yandan dükkândan ayrılıp işsiz kalmanın acısını yaşarken diğer yandan babasının yüzüne nasıl bakacağının sıkıntısını çekiyordu...” (Turdi, 2010, s. 305)
- *U bayıla Qurbanğa “Mendin ğem yéme, yalğuzniñ yari Xuda” dégen bolsimu, ata-ana, qevm-qérindaş ve yurttin ayrilip, bipayan deştte tikendek yalğuz qélivatqanliqidin bolsa kérek, köñli bir qisma bolup, yığlap taşlığusi kéletti.* “O, demin Kurban’a ‘Bana üzülme, yalnızın dostu Allah’ demişse de anneden, babadan, akrabadan, kardeşten ve vatandan ayrılıp ucu bucağı olmayan çölde bir diken gibi yalnız kaldığı için sanırım, yüreği paramparça olup ağlayası gelmişti.” (Ötkür, 1995, s. 56-57)
- *Uların ata-bovisi yaşap avat qilğan makandin, tuğulup ösken koça-mehellidin ayrilişi asan emes.* “Onların atalarının yaşayıp abat ettiği memleketten, doğup büyüdükları sokaklardan ayrılması kolay değil.” (Turdi, 2010, s. 38)

-Din eki yurt dışındaki Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde şöyle ele alınmıştır: Yeni Uygur Türkçesi gramercileri (Kaydarov vd., 1966, s. 64-129; Tohti, 1986, s. 210-237; Tömür, 1993, s. 61-128; Tehur vd., 2010, s. 1415-1483) *-Din* ekinin hâl ekleri başlığı altında başlama yeri, çıkış yeri, malzeme, sebep, karşılaştırma ve parça-bütün ilişkisi bildirdiğini, sayılar başlığı altında üleştirme ve kesir sayısı yaptığını ifade etmektedir. Nesrulla (1981, s. 134-151) bu ekin zaman ve vasıta işlevlerine değinir. Tohti (1986, s. 210-211), Seper ve Yolboldı (2002, s. 174-175) diğer araştırmacılardan farklı olarak bu ekin değer bildirme; Tömür (1993, s. 61-64) alan bildirme, edat grubunun yapısında yer alma işlevlerine dikkat

çekmektedir. Baki (1983, s. 74-89), bu ekin cümlede uzaklaşma ve kesir sayısı bildirdiğine işaret eder. İmin (2003, s. 432-433), -*Din* ekinin eylemin kaynağını ifade ettiğini ve -*lik*, -*liq*, -*lük* ve -*luq* ekini alan isimlerden sonra geldiğinde eylemin sebebini işaretlediğini dile getirir.

Türkiye'deki Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde -*Din* eki şöyle verilmiştir: Yazıcı Ersoy (2007, s. 377-381), çıkma hâli başlığı altında -*Din* ekinin karşılaştırma, sebep bildirdiğini; sayı sıfatları başlığı altında bu ekin üleştirme ve kesir sayı sıfatları yaptığını dile getirmektedir. Öztürk (1994, s. 52-60), Buran ve Alkaya (2014, s. 107-136; 2017, s. 216-242), Doğan (2016, s. 68-81), Ay (2021, s. 264-269) ayrılma/çıkma hâli başlığı altında ekin -*Din* biçiminde olduğuna, sayı sıfatları başlığı altında -*Din* ekinin kesir ve üleştirme sayıları oluşturduğuna dikkat çeker.

Yeni Uygur Türkçesindeki -*Din* ekiyle ilgili çalışmalarda ekin morfolojik, semantik ve sentaktik açıdan bütünüyle ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışmadaki amaç Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde ele alınan işlevleri yinelemekten öte ekin gramerlerde üzerinde durulmamış ya da az durulmuş olan işlevlerini gündeme getirerek bunları bütünüyle vermeye çalışmaktır. Çalışmamızda -*Din* ekinin işlevleri morfolojik, semantik ve sentaktik işlevler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır:

1. -*Din* Ekinin İşlevleri

1.1. Morfolojik İşlevler

-*Din* eki, hem çekim eki hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ekin çekim eki ya da yapım eki olarak kullanımı, kelimelerin anlamlarında değişikliklere yol açabileceği gibi, cümledeki sentaktik görevlerini de değiştirebilmektedir.

1.1.1. Çekim Eki

-*Din* eki, bu işlevdeyken eklendiği kelimeye yeni bir anlam kazandırmaz. Metnin bağlamına göre ayrılma, başlama noktası, yön gösterme, kaynak gösterme, soy ilişkisi bildirme gibi çeşitli semantik işlevlerle hâl eki fonksiyonunda karşımıza çıkar.

- *Leyli qizlardin ayrılıp Nemet kirgen qonaqliqqa kirdi-de düm yétip yiğlatatqan Nemetniñ bəşini silidi.* “Leyli kızlardan ayrılıp Nemet’in girdiği mısır tarlasına girdi ve yüzükoyun yatıp ağlamakta olan Nemet’in başını sıvazladı.” (Seidi, 2009, s. 2)
- *Ular şu yerde Qaraşeherdin kélidiğan qoşunni kütüp turmaqçı ve ular kelgende, andin birlişip turup Piçanğa hucum qilmaqçidi.* “Onlar orada Karaşeh’er’den gelecek orduyu bekleyecek ve gelince onlarla birleşerek Piçan’a hücum edeceklerdi.” (Ötkür, 1995, s. 427)
- *Ümid üzdiler candin,/Sözleşmekte her yandın,/Biçariniñ tupriqi,/Ğurbette qala boldi.* “Ümit kestiler candan,/Konuşmakta her yandan,/Biçarenin toprağı,/Gurbette kalır oldu.” (Harbalioğlu, 2022, s. 174-175)
- *Sendin kelgen vapa şumu?* “Senden gelen vefa bu mu?” (Ötkür, 1986, s. 394)

- *Xudateali ikki xotundin* tört perzend ata qilur, üç oğul, bir qız bolğay, on tört yaşta alemdin barğay... “Allahutaala iki kadından dört evlat nasip edecek; üç erkek, bir kız olacak, on dört yaşında bu dünyadan göçecek...” (Yıldız, 2001, s. 293)

1.1.2. Yapım Eki

-*Din* eki, bu işlevdeyken yeni kelimeler türetmekte, kelimenin türünü değiştirmektedir.

-*Din* ekinin zarf yapma işlevi vardır. Ek, *bir eğizdin* “oy birliğiyle, hep birlikte” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 560), *rasttin* “gerçekten” (Yakub & Geyurani, 1992, s. 206), *birdin* “birden” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 564), *özlikidin* “kendiliğinden” (Yakub & Geyurani, 1995, s. 829) gibi bazı kelimelerde kalıplaşmış ve bu kelimeler leksik nitelik kazanmış, sözlükte madde başı olmuştur. -*Din* eki, bu işlevdeyken yapım eki rolündedir.

- *Şah Hüsennin orniğa halayiq bir eğizdin Qemer Şahni İspihannin padişası qildi.* “Şah Hüseyin’in yerine, halk oy birliğiyle Kemer Şah’ı İsfahan’ın padişahı ilan etti.” (İnayet, 2004, s. 391).
- *Rasttin ular kimdin qisas elişni bilelmey beşi qatti.* “Gerçekten onlar kimden intikam alacaklarını bilemeden ikilemde kaldı.” (Erkut, 2012, s. 298)
- *Camaet birdin keynige burulup Asimni kördi.* “Kalabalık birden geriye dönüp Asım’ı gördü.” (Erkut, 2012, s. 223)
- *Şuniñ üçün birmunçe késeller davalimisimu özlikidin saqiyp qalidu.* “Onun için bazı hastalar tedavi olmasa da kendiliğinden iyileşir.” (Yakub & Geyurani, 1995, s. 829)

-*Din* ekinin edat yapma işlevi de vardır. Ek, *yüzisidin* “dolayı, için” (Yakub & Geyurani, 1999, s. 674), *toğrisidin* “yüzünden” (Yakub & Geyurani, 1991, s. 253) kelimelerinde kalıplaşmış ve sözlükte madde başı olmuştur.

- *Emdi men sénin séxiy dostluquñğa qol béríp, axiretlikiñni tonusam, inayet ve méhribanliq yüzisidin méni qollap, mana yardım béritersenmu?* “Şimdi ben senin nazik dostluğuna el uzatıp, ebedî dostluğunu tanısam, şefkatin ve merhametinden dolayı bana destek olup, yardım eder misin?” (Eli, 2000, s. 105)
- *Men buni muhebbetlik yürekniñ küçide emes, belki savaqdaşliq yüzisidin qilivatimen.* “Ben bunu sevgi dolu bir kalbin gücüyle değil, belki sınıf arkadaşlığından dolayı yapıyorum.” (Talip, 2009, s. 373)
- *Uniñ bilen men mana muşu bir eğiz gep toğrisidin setlişip qaldim.* “Onunla ben işte bu birkaç söz yüzünden kavga ettim.” (Yakub & Geyurani, 1991, s. 253)

-Din eki üleştirme sayıları yapmaktadır. Üleştirme sayıları, tarihî dönemlerde sayının eksiz tekrarı ya da -In ~ -Im, -Ar, -rAr, -şAr, -lAr ekleriyle yapılırken Yeni Uygur Türkçesinde -Din ekiyle sağlanır^{3/4}.

- U, padişah qildi sovğa-yadikar,/Birdin saet, tac, romal, tonmu bar,/Bizge emes veten seniñ şeripin,/Qobul qilip alğınimda séğindim. “O, padişah etti hatıra hediye,/Birer saat, taç, başörtü, cübbe de var,/Bize değil vatan senin şerefın,/Kabul edip aldığımda özledim.” (Harbalioglu, 2022, s. 422-423)
- Ilgiri künige ikkidin bérilidiğan nan birdin, axir yérimdin bérilidiğan boldi. “Önceleri günde ikişer verilen ekmek birer, sonra yarımşar verilir oldu.” (İsrail, 2010, s. 173)
- Ularñ bu mesliheti pişip, on neççe yigitke çüşendürüp bolğuçe başqa yurtlardiki yigitlermu atlırını çapturuşup, beziliri bir atqa ikkidin mingişip yétip kélişti. “Onlar bu hususu kendi aralarında anlaşıp, on kadar delikanlıya anlatıncaya kadar diğer yerlerdeki delikanlılar da atlarını koşturup, bazıları bir ata ikişer binip geldiler.” (Erkut, 2012, s. 159)

Tekrarlı yapıda her iki unsurun -Din ekini almasıyla oluşan üleştirme sayıları da vardır.

- Ular keñ édirliqlarğa tarqalğan halda, atlırını beştin-beştin qilip at tutarlarğa tutquzup qoyup, özliri kötel başlıridiki qoram taşlarnıñ tüvide Qumul yoliğa qarap olturatti. “Onlar geniş bozkırlara dağılmış hâlde, atlarını beşer beşer yapıp atlara bakanlara bırakıp, kendileri yamacın başındaki kayaların dibinde Kumul yoluna doğru oturuyordu.” (Ötkür, 1995, s. 210)
- U birdem boynidiki, barmaqliridiki, bilekliridiki altun, kümüş, mervayit, kehriva-yaqutlardın yasalğan zibu-zinnetlirini yulup yerge étivetse, yene birdemdila altun cabduqliriğa içi ağrip, ün sélip yiğlap, kénizeklerge birdin-birdin tergili salatti. “O bir an boynundaki, parmaklarındaki, bileklerindeki altın, gümüş, inci, kehribar-yakutlardan yapılan takılarını koparıp yere atıyorken yine birdenbire altın takılara içi acıyıp, sesli sesli ağlayıp, hizmetçilere teker teker toplattırıyordu.” (Yunus, 1996, s. 147)

Aynı sayının tekrarında yalnızca ikinci unsura -Din ekinin getirilmesiyle oluşan üleştirme sayıları da mevcuttur.

- Üç-üçtin bolup uzun sozulup kétévatqan qozğılañçı qoşunni şeer dervazisidin xéli yergiče miñliğan-on miñliğan xelq topi yolniñ ikki qasniqida turup, ünlük dua-tegbirler bilen uzatmaqta idi. “Üçer üçer olup uzayıp giden isyancı ordusunu şehir kapısından uzak bir yere kadar binlerce on binlerce halk grubu yolun iki tarafında durup, sesli dua ve tekbirlerle yolcu etmekteydi.” (Ötkür, 1995, s. 450)

³ Tarihî dönemlerdeki üleştirme sayı şekilleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Kaymaz, 1991, s. 5-17; Şahin, 2013, s. 97-116).

⁴ Serebrennikov ve Gadjeva (2011, s. 121), Altay, Tuva, Türkmen ve Kazak Türkçelerinde üleştirme sayılarının ayrılma hâli ekiyle yapıldığına işaret eder.

- *U boyniğa ésiğliq kitab boxçisidin yañaqtek taşlarni bir-birdin çiqirip, qariyağaç şaxlirida oltuğan qağa-quşqaçlarni şundaq ustiliq bilen çenlep atattiki, her bir tal taş bir uçar quşniñ ceniğa zamin bolatti.* “O boynuna asılı kitap bohçasından ceviz gibi taşları birer birer çıkarıp, karaağaç dallarına konan karga ve serçeleri öyle ustalıklarla nişan alıyordu ki her bir taş bir uçan kuşun canına sebep oluyordu.” (Ötkür, 1995, s. 270-271)
- *Haci uni qoğlap tutup keliş üçin tağ yollirini texminlep, on-ondin ottuz yigitni derhal üç terepke çapturdi.* “Hacı onu ele geçirmek için dağ yollarını tahmin edip, onar onar otuz delikanlıyı derhâl üç tarafa gönderdi.” (Ötkür, 1995, s. 367)

Farklı sayı adlarının bir araya geldiği durumlarda da *-Din* eki üleştirme sayılarının oluşumunda yer alır.

- *Derex sayida üç-töttin bolup olturuşup qiziq parañğa çüşüp ketkenler, kaniyi yirtilip ketküdek varqirap xéridar çaqirivatqan doğçi, leñpuñçılarniñ ğaltekliri yénida doğ, leñpuñ yégeç ézleñgülük bilen etrapqa qarap oltuğanlar mañdamda bir közge çéliqatti.* “Ağaç gölgesinde üçer dörder oturup eğlenceli sohbete dalanlar, boğazı yırtılana kadar bağırıp müşteri çağıran doğçi⁵, lengpungçilerin⁶ el arabaları yanında doğ⁷, lengpung⁸ yiyerek tembellikle etrafa bakanlar her adımda bir göze çarpıyordu.” (Obulkasım, 2014, s. 28)

1.2. Semantik İşlevler

Semantik dilin çok çeşitli yönlerini kapsar (Palmer, 2001: 11). Bir sözcük ya da ibare zihin ifadelerinin kendisinden meydana geldiği soyut bir varlık olan bir kavramı dile getirir. Her kelime için bu kelime ile ilgili tüm dilsel davranışı dile getiren basit niteliklerin bir dizgesi bulunmaktadır. Temel nitelikler her biri kendi üyelerinin biçimi aracılığıyla tanımlandığında açıklama konusunda onların gerekli olduğu olgular alanı nedeniyle çeşitli kümelere ayrılırlar (Richard, 2015: 163-164).

-Din eki, deyimleşmiş birleşik fiillerde farklı anlamlar yüklenmektedir. Ancak deyimleşmiş birleşik fiillerdeki *-Din* ekinin kullanımı, hacmi göz önünde bulundurularak çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. *-Din* ekiyle ilgili bir diğer önemli husus ise Yeni Uygur Türkçesinde fiillerin istem şekillerine göre kullanımıdır. Fiillerin hâl ekli tamlayıcıları daha önceden çalışılmış olduğu için burada sadece bu hususa değinilmekle yetinilmiştir⁹. Yeni Uygur Türkçesinde *-Din* ekinin semantik işlevleri şöyledir:

⁵ Yoğurdun buzla karıştırıldığı içeceği yapıp satan kişi (Yakub & Geyurani, 1992, s. 101).

⁶ Nişastanın suyla pişirilip üzerine biber sosu ve sirke döküldüğü yemeği yapıp satan kişi (Yakub & Geyurani, 1994, s. 917).

⁷ Yoğurdun buzla karıştırıldığı bir içecek (Yakub & Geyurani, 1992, s. 100).

⁸ Nişastanın suyla pişirilip üzerine biber sosu ve sirke döküldüğü bir yemek (Yakub & Geyurani, 1994, s. 917).

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bk. (Demirez Güneri, 2007, s. 1-1197).

1.2.1. Ayrılma

-Din eki ayrılmaya, uzaklaşmaya işaret eder.

- *Başqa gep yoq, şuniñ üçün sizniñ semniñge sélip qoyğıli qeşniñge özüñ kirdim, yiglimañ qizim, bizniñmu sizdin ayrılğumuz yoq...* “Başka söz yok, o yüzden size hatırlatmak için yanınıza ben girdim, ağlamayın kızım, bizim de sizden ayrılasmız yok...” (Litip, 2000, s. 268)
- *Oylap baqe, mekteptin ayrilip yette yıl ketmen çepiş asan gepmu?* “Bir düşün, okuldan ayrıldıktan sonra yedi yıl çapa sallamak kolay iş mi?” (Talip, 2009, s. 374)
- *Bu oğulniñ tuğuluşi buniñdin ikki yıl ilgiri Xoca Şehbaz isimlik bir oğlidin ayrılıp qalğan Hoca İshaq Velliyulla Şehbaz dégen kişi üçün tolimu xuşallinarliq iş idi elvette.* “Bu oğlanın doğması bundan iki yıl önce Hoca Şehbaz adlı bir oğlundan ayrılan Hoca İshak Velliyulla Şehbaz için pek de sevindiriciydi elbette.” (Eli, 2000, s. 49)

1.2.2. Başlama Noktası

İş, oluş ya da hareketin başlama noktasını bildirir.

- *Qedirdan Ürümçidin Xotengiçe bolğan kira pulni hem yol boyi xecleydiğan turmuş pullirini hésaplap, Liñdañniñ yançuqiğa sélip qoydi.* “Kadirşinas Urumçı’dan Hoten’e kadar olan kira ücretini ve yol boyunca harcanacak masrafları hesaplayıp, hepsini Lingdang’ın cüzdanına koydu.” (Behram, 2006a, s. 936)
- *Lékin, “Yalğuz Térek”tin kelgen yaş şuci Ayup tamakisini purqiritip, ayiği astiğa tükürüp béşini içige tiqip olturatti.* “Fakat ‘Yalğuz Terek’ten gelen genç Başkan Ayup sigarasından duman tüttürerek, ayağının altına tükürüp pasif bir şekilde boynunu bükerek oturuyordu.” (Harbalioğlu, 2018, s. 234-238)
- *Şiñ Şisey Qumuldin kélip, Turpanni işğal qilğandin kéyin, koçılarğa arqa-arqidin birmunçe élanlarni çaplatquzğanidi.* “Şing Şisey Kumul’dan gelip Turfan’ı işgal ettikten sonra caddelere art arda pek çok ilan yapıştırtmıştı.” (Ötkür, 1995, s. 430)

1.2.3. Yön Gösterme

-Din eki terep “taraf”, arqa “arka”, şimal “kuzey” gibi kelimelere gelerek yön gösterir.

- *Şerq tereptin heyvetlik avaz bilen uçup kelgen yoğan bir ecdiha Şiñşiñşa tağliriniñ béşiğa qonuvélip ot çéçivatqidek...* “Doğu taraftan heybetli sesle uçup gelen kocaman bir ejderha Şiñşiñşa dağlarının başına konup ateş saçıyormuş...” (Ötkür, 1986, s. 106)
- *Arqidin kélip esker,/Qolida qelem depter,/Kim aş berdi, kim at -dep/Düşmenge yaza boldi.* “Arkadan gelip asker,/Elinde kalem, defter,/Kim aş verdi, kim at, diye/Düşmana yazar oldu.” (Harbalioğlu, 2022, s. 176-177)
- *Enşi bir qaqaş nahiye bolup, ğerb ve şimaldin urup turidiğan boran şehir sépilini qaq béligiçe qumğa kömüvetkenidi.* “Enşi çıplak bir kasabadır, batı ve kuzeyden esip duran fırtına şehir duvarını beline kadar kuma gömüvermişti.” (Ötkür, 1995, s. 275)

1.2.4. Kaynak Gösterme

-Din eki iş, oluş ya da hareketin kaynağını gösterir.

- *Boş ketmedi kökni yérip Luguçyav'da étilğan top,/Sendin buyruq boldi bizge: Qarşı turğın, qozğalğın qop!* “Boşa gitmedi göğü yarıp Luguoçiao'da atılan top,/Senden emir geldi bize: Karşı koy, harekete geç, kalk!” (Harbalioglu, 2022, s. 196-197)
- *Alğan yigit bir terepke kétermikin?/Qéynanidin azar-külpet yétermikin?* “Evlenen yiğit bir tarafa gider mi ki?/Kaynanadan azar, külfet gelir mi ki?” (Harbalioglu, 2022, s. 202-203)
- *Peqet ve peqet Xudadin kelgen muqeddes roh bilen-iman bilen yorutulğan qelb güzelligi-nurluq pakliq bilenla söyümlük eziz bolalaysiler.* “Yalnızca ve yalnızca Allah'tan gelen kutsal ruhla ve imanla aydınlanan kalp güzelliğiyle ve saf temizlikle yükselebileceksiniz.” (Niyaz, 2006, s. 140)

1.2.5. Malzeme Bilgisi

-Din eki, varlığın hangi malzemeden yapıldığını bildirmektedir.

- *Zindanbégi bilen callatlar pul élip bay bolup, işikliri altundin, tamliri kümüştin, hetta itliriniñ yalaqlirimu altundin boluptu.* “Gardiyan şefiyle cellatlar rüşvet alıp zengin olmuş, kapıları altından, duvarları gümüşten, hatta köpeklerinin tasları bile altından olmuş.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 330-331)
- *Salih Bapkarıñ oğli bilen tömürçiniñ oğli ögzide turup közitip, “Qara Quş”niñ tömürdin yasalğanlığını, baş teripide tünlüktek bir yeri barlığını, uniñdin qulaqça kiygen, uzun burutluq bir er kişiniñ beşi çıqip turidiğanlığını sözlep yürüştü.* “Salih Bapkar'ın oğluyula demircinin oğlu çatıdan izleyip ‘Kara Kuş’un demirden yapıldığını, baş tarafında pencere gibi bir yerin olduğunu, oradan börk giyen, uzun bıyıklı bir adamın başının çıktığını konuşuyorlardı.” (İsrail, 2010, s. 56)
- *Şu zamanlarda Qarluq qebilisiniñ bir ayal qebile başliqi altundin bir baş kiyim yasitiptu.* “O zamanlarda Karluk kabilesinin bir kadın kabile başkanı altından bir baş giysisi yaptırmış.” (Obulkasım, 2014, s. 206)

1.2.6. Karşılaştırma

-Din eki isimlere gelerek eklendiği isim ile sıfat arasında karşılaştırma ilişkisi kurmaktadır.

- *Mesuliyetim tağdinmu éğir,/İşlimisem uni qanmaydu béğir.* “Mesuliyetim dağdan da ağır,/Çalışmazsam ona razı olmaz gönül.” (Harbalioglu, 2022, s. 214-215)
- *Uların çirayidin qızıqıştin köprek ecebliniş tuyğusi tepçirep turatti.* “Onların yüzünden ilgiden daha çok şaşırma duygusu seziliyordu.” (Talip, 2009, s. 29)
- *U halda Yañ Cañcuñ mustebit militaristla bolup qalmay, veten satquç bolup qélişi kérek elvette! İnsan üçün buniñdinmu yaman cinayet yoq!* “O hâlde Yang Cangcung zorba

militarist olmakla kalmayıp aynı zamanda vatan haini elbette! İnsan için bundan da kötü cinayet yok!” (Ötkür, 1995, s. 13-14)

1.2.7. Sebep

-Din eki, Yeni Uygur Türkçesinde eylemin sebebini bildirmektedir. İmin (2003, s. 432-433), -lik, -liq, -luq, -lük ekli isimlerden sonra -Din ekinin sebep bildirdiğini ifade etse de mevcut örnekler bu işlevin yalnızca bu yapıyla sınırlı olmadığını, -Din ekinin metin bağlamına göre tek başına da sebep işlevini işaretlediğini göstermektedir. Taranan eserlerde tespit edilen *fil-mastar eki+Din*, *fil-sıfatfiil eki+iyelik+Din* yapısındaki örneklerin tümü sebep işleviyle kullanılmıştır.

- *Ğunçe lévi tevrense bir işqa tebessumdin*,/Gül bilen tolup dünya hidini çaçar enber. “Gonca dudağı titrese bir işe tebessümden,/Gül ile dolup dünya kokusunu saçar amber.” (Harbalioğlu, 2022, s. 446-447)
- *Şamexsut bu xuş xeverni añlap, xuşallıqtin ağzi qulığığa yetti*. “Şamehsut bu müjdeli haberi işitince sevinçten ağzi kulaklarına vardı.” (Ötkür 1986: 134)
- *Salman bu uçrişştin könlide xuşallıq hés qildi, xuşallıq bilen bille şeytani bir heves iç-içni ğidiqlaşqa başlıdi*. “Salman bu karşılaşmadan dolayı yüreğinde sevinç hissetti, sevinçle birlikte şeytani bir heves içini gıdıklamaya başladı.” (Turdi, 2005, s. 123)
- *Ademler uni yaraşqinidin* kiyip yüridu, demsiz? “İnsanlar onu yakıştığı için mi giyiyor sanıyorsunuz?” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 224-225)

1.2.8. Tarz

-Din eki iş, oluş ya da hareketin tarzını, durumunu bildirmektedir.

- *U külümsirep-cilmiyip qarap turatti, yéyilip kélivatqan népiz gugumda maña rasttinla u külivatqandek köründi*. “O sırtarak bakıyordu, bastıran akşam karanlığında bana gerçekten de o gülüyormuş gibi geldi.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 281-282)
- *Şu tapta uniñ bécirışini kütüp turğan işlar nahayiti köp idi, öyige kelgenlerni kütüp, öydin çıqalmisa işlar özlikidin bécirilmeydu -de*. “O anda onun yapması gereken işler oldukça fazlaydı, eve gelenleri karşılayıp dışarı çıkamazsa işler kendiliğinden hallolmayacaktı ya.” (Litip, 2000, s. 414)
- *Bu xotun qaçan şundaq qilingan bolsa çaqçaqtin salam béridu*. “Bu kadın ne zaman böyle davranılsa şakacıktan selam verir.” (Litip, 2000, s. 213)

1.2.9. Değer

-Din eki, para birimlerini ifade eden isimlere eklenerek değer bildirir.

- *Elqemmu yéqında sétivalğan ikki gram xroinni miñ somdin sétip, xéli paydığa érişkenidi*. “Elkem de yakında satın aldığı iki gram eroini bin somdan satarak iyi bir kâr etmişti.” (Seidi, 2009, s. 265)

- *Métirini ikki somdin satsammu qançe pul bolidu?* “Metresini iki somdan satsam bile ne kadar para eder?” (Hoşur, 2015, s. 211)
- *Bu kitapni bir yüendin aldim.* “Bu kitabı bir yuandan aldım.” (Seper & Yolboldı, 2002, s. 175)

1.2.10. Soy İlişkisi

-Din eki, *xotun* “kadın”, *xenim* “hanım”, *u* “o” gibi kelimelere eklenerek soy ilişkisini ifade eder.

- *Sultan balam, -dédi Şahseid alim, -Canabiy Alla péqirğa on üç xotundin ottuz yette perzent berdi.* “Sultan evladım, dedi Şahseid âlim, Cenabıallah bendenize on üç kadından otuz yedi evlat verdi.” (Kerimiy, 2015, s. 241)
- *Efridun Begim Ayşe Xenimdin perzent yüzi körmidi...* “Efridun Bey, Ayşe Hanım’dan evlat yüzü görmedi...” (Erkut, 2012, s. 28)
- *U qizniñ nesebi sultanniñ nesebiğe toğra kelmeydu, u bir namrat otunçiniñ qizi... Uniñdin perzent körse, nesebimiz bulğiniñ kétidu.* “O kızın soyu, sultanın soyuna uygun değil, o, fakir bir oduncunun kızı... Ondan çocuk doğarsa, soyumuz lekelenir.” (Kerimiy, 2015, s. 324)

1.2.11. Parça-Bütün İlişkisi

-Din eki, parça-bütün ilişkisi bildirmektedir¹⁰. Bu işlevdeyken çoğunlukla -lAr ekinden sonra gelmektedir.

- *Hey, men saña bazardin yéni kiyimlerdin bir-ikki qur élip bérey, néme qilisen kona kiyimlerni?* “Hey, ben sana çarşıdan yeni giysilerden bir iki takım alayım, ne yapacaksın eski giysileri?” (Behram, 2006a, s. 935)
- *U, yéqinliridin birqançe kişini çağırtıp, ete bir kün teyyarliq qilip, ögünlükke Héytgah Camiside nezir bérişni orunlaşturup, ularniñ yardım bérişini ötündi.* “O, yakınlarından birkaç kişiyi çağırıp, yarın bir gün hazırlık yapıp, öbür güne Heytgah Camisi’nde yemek vermeyi planlayıp, onlardan yardım etmelerini rica etti.” (Litip, 2000, s. 414)
- *Uni ağdurup taşlap, arimizdin bireylenni padişah qilip kötüreyli! -déyişip, özliriniñ arisidiki bir paqini padişah qilip saylışıptu.* “Onu devirip aramızdan birini padişah yapalım, deyip kendi aralarından bir kurbağayı padişah olarak seçmişler.” (Eli, 2000, s. 250)

¹⁰ Acarlar’a göre (1971, s. 34-37), -DAn biri yapısı belirtili isim tamlaması oluşturur. Börekçi (2007, s. 254-255), -DAn ekinin biçim bakımından isim tamlaması kurmadığını ancak işlev itibarıyla isim tamlaması yaptığını belirtir. Karahan (2012, s. 14), -DAn biri ve -In biri yapıları kelime gruplarının, bütün-parça ilişkisini ifade etmek ve ikinci unsuru belirtmek üzere kurulmalarına rağmen yapı bakımından farklı söz dizimi kategorilerinin özelliklerini taşıdığını dile getirmektedir. Araştırmacıya göre bu yapılardan ilki sıfat tamlaması, ikincisi isim tamlaması yapmaktadır.

1.2.12. Mensubiyet

-Din eki, -lAr ekiyle birlikte millet isimlerine eklendiğinde mensubiyet bildirir.

- *Birinci izvotniñ barlıq odliniyeliri Uyğurlardın bolup, Ömer turuşluq birinci odliniyeniñ odlinikomi Abdurusul eñ aldida yol éçip méñişqa belgilendi.* “Birinci manganın bütün bölükleri Uygurlardan oluşup, Ömer’in komutasındaki birinci bölüğün komutanı Abdurusul, en önden yol açıp gitmekle görevlendirildi.” (Behram, 2012, s. 134)
- *Qedimqi zamanlarda Uyğurlardın acayip zor alimler yétişken.* “Eski zamanlarda Uygurlardan pek çok büyük âlim yetişmiş.” (Ötkür, 1986, s. 46)
- *Tola şaǵxu qilmañ cumuñ -dédi Raziye külüp -sizçu Uyğurlardın diricabil yasıǵan tunci alim siz bolamsız téxi!* “Çok dalga geçmeyin, dedi Raziye gülerek, belki siz Uygurlardan zeplin yapmış ilk âlim olursunuz!” (Sabir, 2009, s. 30)

1.2.13. Zaman

-Din eki, iş, oluş ya da hareketin zamanını bildirir.

- *Sultanbeys Qerni qol uzatib beş yüz yilliqdın Hurliqaniñ rohini günbezge keltürdi.* “Sultanveys Karanî el uzatıp beş yüz yıl öncesinden Hurlika’nın ruhunu kümbete getirdi.” (Yıldız, 2001, s. 307)
- *Şincañ ezeldin bir yaxşı makan...* “Şincan, ezelden güzel bir yer...” (Behram, 2006a, s. 845)
- *Bir yaxşı oqutquçı boluş, méniñ burundın arzu qilip kelgen ğayem idi.* “İyi bir öğretmen olmak, önceden istediğim bir amaçtı.” (Seper & Yolboldı, 2002, s. 175)

İş, oluş ya da hareketin başlama zamanına işaret etmektedir.

- *Çarşenbe ve cüme künliri saet ikki yerimdın tötkiçe su üzüşni meşq qiliman.* “Çarşamba ve cuma günleri iki buçuktan dörde kadar biraz yüzme pratiği yapıyorum. (Hahn & İbrahim, 1991, s. 233)
- *Buniñdın on neççe yıl muqeddem, Efridun Begim Qeşqerge manǵan sepiride, muşu aldımızdiki Derexzarlıq Mehellige cüşkün qilip, bu yernin havası yaqqanlıqtınmu bir neççe kün turǵanıdi.* “Bundan yaklaşık on yıl önce Efridun Begim Kaşgar’a yolculuk sırasında, bu önümüzdeki Derehzarlık Mahallesi’nde konaklayıp, buranın havasını beğendiğinden birkaç gün kalmıştı.” (Erkut, 2012, s. 25-26)
- *Quddus Bayniñ del vaqtida esqétip sétivelışı bilen ölümün qutulup qaldım, şuniñdın kéyin bizniñ aile qaq senem bolup qaldı, Eşrep bu tereplirini némişqa oylap baqmıǵandu?* “Kuddus Bay’ın tam zamanında yardım edip satın almasıyla ölümden kurtuldum, ondan sonra bizim aile dımdızlak kaldı, Eşrep bu tarafları niye düşünmemişti acaba?” (Litip, 2000, s. 314)

1.2.14. Saate Dakika Ekleme

-*Din* ekinin saate dakika ekleme işlevi de bulunmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde bu işlevdeyken ek, dakikanın eklendiği saatten uzaklaşmasını bildirir.

- *Kéçe saet ikkidin* yigirme minut ötkende, *Lu Küncuñ rotisidiki birinçi ve tötinçi izvottin tallanğan qiriq esker ottuz toqquz qaçqun eskerni sépilniñ arqisidiki yardañliqta caduğa basti...* “Gece ikiyi yirmi geçe, Lu Küncung bölüğündeki birinci ve dördüncü mangadan seçilen kırk asker, otuz dokuz kaçak askeri duvarın arkasındaki arazide pusuya düşürdü.” (Behram, 2012, s. 334)
- *Men saet töttin qiriq beş minut ötkende yuyunay.* “Ben saat dördü kırk beş geçe banyo yapacağım.” (Hahn & İbrahim, 1991, s. 232)
- *Saet yettidin on minut ötkengiçe yuyunup, tiş tazilap, saqal qirip, çaç tarayman.* “Saat yediyi on geçeye kadar yıkanıp, dişlerimi fırçalayıp, tıraş olup saç tarıyorum.” (Hahn & İbrahim, 1991, s. 232)

1.2.15. Kesirli İfade

-*Din* eki, pay ile paydanın oranının, diğer bir deyişle bir bütünün bölünmüş parçasının bildirilmesinde kullanılır. Kesirli ifadelerde eşit parçalar hâlinde bölünen bütünün içinden biri ya da birden fazlası ifade edilir.

- *Yazğınım yéñiliqniñ érur peqet ondin biri,/Pailatun, pailatun, pailatun, pailun.* “Yazdığım, yeniliğin sadece onda biri idi,/Failatun failatun failatun failun.” (Harbalioğlu, 2022, s. 494-495)
- *U késektin kopurulğan kañniñ töttin bir qismini déğüdek igilep turğan kümüş teñgiler bilen üsteldiki herbir teli on serge baraver kélidiğan on tal zihçe altunğa qarap hoşini yokatқан kişidek hañvêkip turğanda, Macuñyñ birdinla uniñ boynığa ésilip, ün sélip yiglivetti.* “O, kerpiçe örülen maden ocağının dörtte birini kaplayan gümüş paralarla masadaki her biri üç yüz elli grama denk gelen on altına bakıp aklını yitirmiş gibi şaşkın şaşkın dururken Macungying aniden onun boynuna sarılıp sesli sesli ağlamaya başladı.” (Ötkür, 1995, s. 276)
- *Méniñ añlışımçe, Şıncañ Cuñgo zémininiñ altidin bir qismiğa teñ kélidiğan acayip çoñ ve bay zémin imiş.* “İşittiğime göre, Şincan Çin’in altıda birini oluşturan çok büyük ve zengin bir yermiş.” (Ötkür, 1995, s. 278)

1.2.16. Pay Bildirme

-*Din* eki, pay bildirmede de kullanılmaktadır.

- *Qeşqerge ikki medrise, üç mesçit, yette hamam; Yarkendke üç medrise, beş mesçit, toqquz hamam; her qaysi yéza-bazarlarğa birdin medrise, ikkidin qariyxana, birdin hamam sélinsun.* “Kaşgar’a iki medrese, üç cami, yedi hamam; Yarkent’e üç medrese, beş cami ve dokuz hamam; her köye ve kasabaya birer medrese, ikişer Kur’an kursu ve birer hamam yapılsın.” (Kerimiy, 2015, s. 167)

- *Her bölümge kirse bar birdin perizat qızlırı, /Özi güldür, sözi bulbul, xuddi ateş közliri.* “Her bölüme girse var birer peri gibi kızları, /Kendi güldür, sözü bülbül sanki ateş gözleri.” (Harbalioğlu, 2022, s. 450-451)
- *Çaç-saqaalliri uçtek aqarğan kişiler ikkidin, üçtin boluşup parañlişip olturidiğan kona orunduqlarda mana emdi aq quşqaçlar ikkidin, üçtin boluşup viçirlap oturuşatti.* “Saçları sakalları pamuk gibi ağaran kişilerin ikişer, üçer sohbet edip oturduğu eski banklarda işte şimdi ak serçeler ikişer, üçer ötüşüyordu.” (Abdolvahit Kaşgarlı, 2016, s. 408-409)

1.2.17. Vasıta

-Din eki iş, oluş ya da hareketin bir şey vasıtasıyla yapıldığını bildirir.

- *Nuraxun qeğezlırı yırtılğan dërizidin ay nuri uzun şola bolup çüşüvatqan öyde saman tekiyige yölenginiçe xiyal süretti.* “Nurahun kâğıtları yırtılan penceresinden ay ışığının süzüldüğü odasında samandan yapılan yastığa sarılarak hayallere dalmıştı.” (Abdolvahit Kaşgarlı, 2016, s. 66-67)
- *Bu Berizğu? -dëdi ayalı dërizidin qarap, -yënida biri bar, etigende nême bolğandu?* “Bu Beriz ya, dedi karısı pencereden bakıp, yanında biri var, sabah sabah ne oldu acaba?” (Abdolvahit Kaşgarlı, 2016, s. 136-137)
- *Bilimdin batiniñ nurlanmisa, köñlüñ karañğu tün, /Quyaş nuriğa munkir şepereñlerge medetkar yoq.* “Bilimle için aydınlanmazsa, gönlün karanlık gece, /Güneş ışığını reddeden yarasaya destekçi yok.” (Harbalioğlu, 2022, s. 180-181)

1.3. Sentaktik İşlevler

-Din eki, cümlede sadece morfolojik ve semantik değil, sentaktik görevler de üstlenir. Ek, bir kelimenin diğer kelime ya da kelimelerle ilişkisini belirlemenin yanı sıra cümledeki görevlerini belirlemede de rol oynamaktadır.

1.3.1. Cümle Öğeleri Açısından

-Din eki, kelimelerin cümle içi görevlerini belirleyen biçimbirimsel yapılarıdır. Ek, cümle öğeleri açısından kelimenin dolaylı tümleç ya da zarf tümleci olmasında rol oynar.

1.3.1.1. Dolaylı Tümleç

-Din ekinin çekim eki olarak ayrılma, başlama noktası, kaynak bildirme gibi semantik işlevlerle ismi fiile bağladığı ve “kimden, nereden” sorularına cevap verdiği durumlarda eklendiği kelime cümlede dolaylı tümleç olarak görev almaktadır.

- *Aridin uzun ötmey saqçıxana Qadirğa on kün toxtitip qoyuş cazasi berdi, Qadir toxtitip qoyuluşniñ aldida Mahiredin ayrılıp ketti.* “Aradan çok geçmeden karakol Kadir’e on gün nezaret hapsi cezası verdi, Kadir nezaretten önce Mahire’den ayrıldı.” (Seidi, 2009, s. 167)

- *Bügünki künde u partiyiniñ yézilarğa qaratqan “beşni békutip, birni mukapatlaş” siyasetiniñ emeliylişiş ehvalini tekşürüş üçün vilayettin bu nahiyige yene kélip qaldı...* “Bugün o partinin köylere yönelik uygulanan ‘beşi seçip biri ödüllendirme’ siyasetinin uygulanıp uygulanmadığını araştırmak için vilayetten bu ilçeye yine geldi...” (Harbalioğlu, 2018, s. 234-238)
- *Örnek élin atıldın bugün purset,/Payda bermes erte qılğan qayğu-hesret.* “Örnek alın atalardan bugün fırsat,/Fayda vermez yarın duyduğun kaygı, keder.” (Harbalioğlu, 2022, s. 230-231)

1.3.1.2. Zarf Tümleci

-*Din* eki, ismi sebep, tarz bildirme gibi semantik işlevlerle fiile bağladığı durumlarda cümlede zarf tümleci olur¹¹. Ek, zarf tümleci yaparken morfolojik olarak ya çekim ya da yapım ekidir. -*Din* ekini alan kelimenin cümlede zarf tümleci olduğu durumlarda bu ek, çekim eki olarak hâl eki fonksiyonuyla kullanılabileceği gibi yapım eki olarak leksik bir unsur da türetmiş olabilir.

- *Şum lein, şermendiliktin boldı axir yüzi qara,/Şadlıqımdın tinmay éytay erzimni gülyar aldida.* “Kötü melunun utançtan oldu sonunda yüzü kara,/Sevincimden söyleyeyim talebimi güzel yâr önünde.” (Harbalioğlu, 2022, s. 332-333)
- *Vay, Célıl, baliliriñni qandaq baqarmen? Açtin öltürüvalmisam bolattıǵu.* “Ah Celil, çocuklarına nasıl bakarım? Açlıktan öldürmesem keşke!” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 298-299)

Yukarıdaki cümlelerde geçen *şermendilik*ten “utançtan”, *şadlıqımdın* “sevincimden”, *açtin* “açlıktan” kelimeleri cümlede zarf tümleci görevindedir. Bu kelimelerdeki -*Din* eki morfolojik açıdan hâl eki olup çekim ekidir ve semantik açıdan sebep bildirmektedir¹².

- *Rahiblar öziniñ rasttinla qoyup bérilginige deslepte ançe işenmey, ornidin qozǵalmay bir haza turup qélišti.* “Rahipler kendilerinin gerçekten serbest bırakıldığına önce pek inanmayıp yerinden kıpırdamadan bir süre durdu.” (Yunus 1996: 129)
- *Men uniñ xiyalçan közleriniñ birdin çoǵdek yalqunlap turǵanlıǵını kördüm.* “Ben onun dalgın gözlerinin birden kor gibi yandığını gördüm.” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 564)

Yukarıdaki cümlelerde geçen *rasttin* “gerçekten”, *birdin* “birden” kelimeleri zarf tümlecidir. Bu kelimelerdeki -*Din* eki, yapım eki olup *rasttin* “gerçekten” (Yakub &

¹¹ Ayrılma hâli ekini alan yapıların cümle ögeleri bakımından hangi sınıfa dâhil edileceği hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. M. Kaya Bilgegil (1963, s. 43), Sezai Güneş (2003, s. 350), Leylâ Karahan (2004, s. 30), Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli (2008, s. 123), Günay Karaağaç (2009, s. 195), Mustafa Karataş (2019, s. 504-505) gibi araştırmacılar ayrılma hâli ekini alan kelimeleri sebep, tarz bildirdiği durumlarda zarf tümleci kabul ederken Haydar Ediskun (2007, s. 354-357), Rasim Şimşek (1987, s. 121), Muharrem Ergin (2000, s. 400), Tahir Nejat Gencan (2001, s. 126-129) dolaylı tümlec kabul etmektedir.

¹² Kahraman (2007, s. 57), *kardan yapılmış (adam), çelikten oluşturulmuş (bir hat)* gibi yapılarıdaki -*DAn* ekinin sıfat-fiil düşünce onun işlevini üstlendiğini, bu sebeple bu ekin yapım eki konumuna yükseldiğini belirtmektedir.

Geyurani, 1992, s. 206), *birdin* “birden” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 564) kelimeleri sözlükte madde başı olmuş leksik unsurlardır.

1.3.2. Kelime Grupları Açısından

-*Din* eki, bir kelimeyi diğer kelimeye bağlayarak kelime grubu yapmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde bu ek ikileme, edat grubu ve ayrılma grubunun oluşumunda yer alır.

1.3.2.1. İkileme

-*Din* eki, *baştin ayaq* “baştan ayağa” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 355), *arqa-arqidin* “arka arkaya, art arda” (Yakub & Geyurani, 1990, s. 70), *yéñidin-yéni* “yeni yeni” (Yakub & Geyurani 1999, s. 730) gibi ikilemelerin oluşumunda rol oynar.

- *Körsitip tonuşturar her nersini baştin-ayaq, /Çarçimastin sözlige y qolida körsetküç tayaq.* “Gösterip tanıtır her nesneyi baştan başa, /Yorulmadan konuşsun elinde işaretçi sopa.” (Harbalioğlu, 2022, s. 450-451)
- *Şu çağda arqa-arqidin üç pay oq étılıp, üç adem yerge yiqildi.* “O sırada art arda üç el silah sıkılıp, üç kişi yere yıkıldı.” (İsrail, 2010, s. 135)
- *Méñiş aldidada uniñğa Yemen şehrige barğandin kéyin, péqir-acizlarniñ derdige yétip, adalet turğuzup, yurtni güllendürüp, yéñidin-yéni yahşi işlarni qılışni tapilidi....* “Yola çıkmak üzereyken, ona Yemen şehrine ulaştıktan sonra fakir fukaranın derdine derman olmasını, adil bir düzen kurup yurdu kalkındırmasını ve yeni yeni işler yapmasını tembih etti...” (İnayet, 2013, s. 148)

1.3.2.2. Edat Grubu

-*Din* eki, *başlap* “itibaren”, *béri* “beri”, *başqa* “başka”, *özge* “başka” gibi bazı edatların isme bağlanmasında zorunlu olarak kullanılır.

- *Şu kündin başlap, Gomindañçidin, /Qutulduq şadlıq yañridi kökke. /Féodal-zomiger hem bulañçidin, /Élip hésabat berduq biz dekke.* “O günden itibaren Guomindancıdan, /Kurtulduk mutluluk yükseldi göğe. /Feodal zalim ve yağmacıdan, /Alıp hesap, bildirdik biz haddini.” (Harbalioğlu, 2022, s. 356-357)
- *Biz uzaq yillardin béri xéridarlimizniñ işençisige érişip kelduq.* “Biz uzun yıllardan beri müşterilerimizin güvenini kazandık.” (Kadir, 2013, s. 82)
- *Nimşehitniñ séğinişliq salami, /Séğingandin başqa yoqtur kalami, /Qizilgülge bulbul şeyda bolğandek, /Sen gülistan vetinimni séğindim.* “Nimşehit’in özlemli selamı, /Özlemesinden başka yoktur kelamı, /Kırmızı güle bülbül divane olmuş gibi, /Sen gülistan vatanımı özledim.” (Harbalioğlu, 2022, s. 422-423)
- *Cahan renaliri içre bilimdek bir güzel yar yoq, /Bilimdin özge tutqan yar, bolur u gahida bar-yoq.* “Dünya güzelleri içinde bilim gibi bir güzel yâr yok, /Bilimden başka tutulan yâr, bazen var, bazen yok.” (Harbalioğlu, 2022, s. 178-179)

-*Din* eki *köre* “göre” edatıyla birlikte kullanıldığında anlam ayırt etmektedir. *Köre* edatı Yeni Uygur Türkçesinde *ayrılma hâli eki+köre* ve *yönelme hâli eki+köre* olmak üzere iki farklı dilbilgisel yapılanma ile kullanılmaktadır. Edat *yönelme hâli eki+köre* biçiminde -*A göre* işlevinde, *ayrılma hâli eki+köre* biçiminde -(*n*)*In yerine/-mAktAnsA/-AcAğInA* işlevinde kullanılır (Harbalioğlu, 2018, s. 1568).

- *Ereplerniñ qebile udumiğa köre, Çaharyarlar arisidiki eñ qerisi Hezriti Ebubekri Rosulilladin keyinki tunci Erep xelipisi bolup kötürüldi.* “Arapların kabile geleneğine göre, Dört Halife arasında en yaşlı olanı Hazreti Ebubekir, Peygamber’imizden sonra ilk Arap halifesi olarak seçildi.” (Eli, 2000, s. 222)

[*yönelme hâli eki+köre* $\Longrightarrow$ - *A göre*]

- *Sodisi beriket tépivatqan bir ticaretçiniñ bu halğa çüşüp qalğanlıqığa heyrxahlıq qilip iç ağırtidiğanlardın köre, xuş bolup küliidiğanlar köp bolidiken.* “Ticaretî iyiye gitmekte olan bir tüccarın bu hâle düşmesine üzülp içi acıyacağına, buna sevinip gülenler daha çok oluyormuş.” (Behram, 2006a, s. 801)

[*ayrılma hâli eki+köre* $\Longrightarrow$ - (*n*)*In yerine/-mAktAnsA/-AcAğInA*]

1.3.2.3. Ayrılma Grubu

Kısaltma grupları, kelimelerden ve cümlelerden yıpranma yoluyla oluşan gruplardır. Birinci unsuru ayrılma hâli eki taşıyan kısaltma gruplarına ayrılma grubu denir (Karahana, 2004, s. 81-82). -*Din* eki, Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma grubunun oluşumunda yer almaktadır.

- *Candin eziz dostum Mensurğa: Qandaq ehvaliñ, téniñ tazimu, xotun-balañniñ téni tazimu... dégenidiñ.* “Candan aziz dostum Mansur’a: Nasılsın, sağlığın iyi mi, eşinin ve çocuklarının sağlığı iyi mi... demiştin.” (Sabir, 1998, s. 272)
- *Maña sendin uluğ német kérek emes,/Séniñ üçün azadlıqıñ kupaye bes.* “Bana senden yüce nimet lazım değil,/Senin için özgürlüğün kâfi, yeterli.” (Harbalioğlu, 2022, s. 280-281)
- *Péqir padişahlarniñ işliri aldiraş bolidiğanlıqini obdan çüşinimen, el ğémini yéyiş herqandaq ibadettin uluğtur.* “Bendeniz padişahlarının işlerinin yoğun olduğunu biliyorum, halkın sıkıntısını çekmek her türlü ibadetten yücedir.” (Yunus, 1996, s. 252)

Kesir sayıları, Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma grubuyla bildirilmektedir.

- *Puluñ köpeygenséri insap-tevpiqni untuduñ, hetta sen kona zamanniñ sodigerliridekmu bolalmidiñ, şular çéğida méliniñ ondin birini kembeğellerge oşur-zakat béretti.* “Paran çoğaldıkça yardım ve desteği unuttun, hatta sen eski dönemin tüccarları gibi de olamadın, onlar zamanında malının onda birini fakirlere sadaka ve zekât olarak verirlerdi.” (Behram, 2006b, s. 18)

- *Emdi tasadipiy halda Yañ Ziñşinniñ ölümi bilen beşiğa dölet quşı qonup, Cuñgo zéminiñ altidin bir qismini teşkil qilidiğan Şıncañ rayonidek yéri keñ, baylıqı mol ölkiniñ eñ aliy hökümdari bolup qalğıniğa özimu heyran idi.* “Şimdi tesadüfen Yang Zingşin’in ölümüyle başına devlet kuşu konup, Çin’in altında birini kaplayan Şincan bölgesi gibi toprağı geniş, zenginliklerle dolu bu ülkenin hükümdarı olduğuna kendi de şaşırmıştı.” (Ötkür, 1995, s. 42)
- *Yoksu göcam, uzun yillar cuğlangan beriketlik heziniliridiki dunya-depniniñ töttin bir kısmı uniñ yançukığıa çüşüp ketti.* “Hayır beyim, uzun yıllar toplanan bereketli hazinenizdeki malın dörtte bir bölümü onun cebine girdi.” (Ötkür, 1995, s. 96)

Sonuç

-Din eki, Yeni Uygur Türkçesinde morfolojik, semantik ve sentaktik açıdan türlü işlevlerle kullanılmaktadır. Ek, morfolojik açıdan çekim eki olarak kullanılabilirdiği gibi yapım eki olarak da görev üstlenmiştir. Ekin çekim eki ya da yapım eki olarak kullanımı, semantik ve sentaktik işlevini de değiştirebilmektedir.

-Din eki, semantik açıdan ayrılma, başlama noktası, yön, kaynak, karşılaştırma, sebep, tarz, değer, soy ilişkisi, parça-bütün ilişkisi, mensubiyet, zaman, saate dakika ekleme, kesirli ifade, vasıta, malzeme bilgisi ve pay bildirme gibi pek çok işleve sahiptir.

Sentaktik açıdan incelendiğinde -Din ekinin kelimelerin cümle içi görevlerini belirleyebildiği görülmektedir. Din ekli kelimeleri, cümle öğeleri ve kelime grupları olmak üzere iki alt grupta incelemek mümkündür. Cümle öğeleri açısından -Din ekinin geldiği kelime ya da kelime grubu zarf tümleci ve dolaylı tümleç olarak görev alır. Ek, çekim eki olarak ayrılma, başlama noktası, kaynak bildirme gibi semantik işlevlerle ismi fiile bağladığında -Din ekini alan kelime, cümlede dolaylı tümleç; ismi sebep, tarz bildirme gibi semantik işlevlerle fiile bağladığı durumlarda cümlede zarf tümleci olmaktadır. -Din ekini alan kelimenin cümlede zarf tümleci olduğu durumlarda bu ek, yapım eki olarak leksik bir unsur türetmiş olabileceği gibi çekim eki olarak hâl eki fonksiyonuyla da kullanılmış olabilir. Kelime grupları açısından incelendiğinde bu ekin ikileme, edat grubu ve ayrılma grubunun oluşumunda yer aldığı görülmektedir. Burada önemli olan husus edat grubu içerisinde -Din ekinin anlam ayırt edici olmasıdır. Köre edatı, isim+GA/KA köre biçiminde ve isim+Din köre biçiminde farklı semantik işlevdedir.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki -Din eki dilsel yapı içinde çekim eki ve yapım eki olarak görev almakta, morfolojik düzlemde kelimenin yapısına çekimsel ya da türetimsel olarak eklenerek semantik ve sentaktik görevler kazandırmaktadır. Tarihî dönemlerde Köktürkçede kalıplaşmış olarak gördüğümüz -Din eki dilsel süreç içerisinde kullanım alanını genişleterek pek çok işlev yüklenmiştir.

Kaynaklar | References

- Acarlar, K. (1971). Çıkma durumunda (“den” halinde) sözcüklerin tümcede türlü kullanışları. *Türk Dili*, XXIV(235), 34-37.
- Alan, N. (2021). +{DAn} *Durum biçim birimi (yükleyenlerin üye yapısı ve anlamsal rolleri)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2010). Türkçede cihet mefhûmu ve bunun ile ilgili tabirler. *Journal of Turkology*, 14, 1-24.
- Ay, Ö. (2021). *Çağdaş Türk lehçeleri-I*. E. Boz (Ed.), Gazi Kitabevi.
- Baki, A. (1983). *Hazırqi zaman Uyğur tili*. Milletler Neşriyatı.
- Bang, W. (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji mektupları (1925-1934)* Ş. Tekin (Çev.). Atatürk Üniversitesi.
- Bilgegil, M. K. (1963). *Türkçe dilbilgisi edebiyat bilgi ve teorilerine giriş*. Güzel İstanbul Matbaası.
- Börekçi, M. (2007). Türkçede hâl eklerinin işlevsel olarak sınıflandırılması üzerine bir deneme. IV. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı bildirileri I 24-29 Eylül 2000* içinde (s. 245-276), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. & Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri 2 Güneydoğu/Karluk grubu*. Akçağ Yayınları.
- Buran, A. & Alkaya, E. (2017). *Çağdaş Türk lehçeleri*. Akçağ Yayınları.
- Demirez Güneri, A. (2007). *Yeni Uygur Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları [Yayınlanmamış Doktora Tezi]*. Gazi Üniversitesi.
- Doğan, L. (2016). *Uygur Türkçesi grameri*. Paradigma Akademi.
- Ediskun, H. (2007). *Sesbilgisi - biçimbilgisi - cümlebilgisi Türk dilbilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (1999). Çıkma hâli (ablativ) ekinin oluşumu. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 381-385), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2000). L, n, r’den sonra niçin t. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48, 191-194.
- Ergin, M. (2000). *Edebiyat ve eğitim fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi.
- Güneş, S. (2003). *Türk dili bilgisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.

- Harbalioğlu, N. (2018). Türkiye Türkçesindeki göre edatı ile Yeni Uygur Türkçesindeki köre edatına dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(3), 1558-1572.
- Hatiboğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni. *Türk Dili*, XXIX(268), 331-340.
- İmin, E. (2003). *Hazırqi zaman Uyğur tili*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Kahraman, T. (2007). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki ad çekim ekleri ve bunların işlevleri*. Kanyılmaz Matbaası.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin söz dizimi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2004). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2012). Türkçede “-DAn biri” yapıli kelime grupları üzerine. *Dil Araştırmaları*, 11(11), 9-15.
- Karataş, M. (2019). *Her yönüyle Türk dili*. Kimlik.
- Kaydarov, A. T. vd. (1966). *Hazırqi zaman Uyğur tili II morfologiya ve sintaksis*. Kazak SSR Penler Akademiyası Uygurşunaslik Bölümü.
- Kaymaz, Z. (1991). Eski Anadolu Türkçesinde sayı adları ve kullanılışları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 39(1991), 5-17.
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 43, 193-262.
- Nesrulla (1981). *Hazırqi zaman Uyğur tili*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. 3F Yayınevi.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik*. R. Ertürk (Çev.). Kitabiyat.
- Richard, M. (2015). *Semantik*. H. Kayıkçı (Çev.). İtalik.
- Seper, S. & Yolboldı, N. (2002). *Hazırqi zaman Uyğur tili (tüzitiilgen nusqisi)*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Serebrennikov, B. A. & Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihî grameri*. T. Hacıyev & M. Öner (Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk lehçelerinde hâl ekleri*. Akçağ Yayınları.
- Şahin, E. (2013). Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde üleştirme sayıları. *Dil Araştırmaları*, 12, 97-116.

- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe sözdizimi tümceler-belirtme öbekleri-çözümleme*. Kuzey Gazetecilik Matbaacılık.
- Tehur, A. A. vd. (2010). *Hazirqi Zaman Uyğur Tili 2*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Tohti, A. (1986). *Hazirqi zaman Uyğur tili*. Şincan Maarip Neşriyatı.
- Tömür, H. (1993). *Hazirqi zaman Uyğur tili grammatikisi (morfologiyeye)*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1990). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti a-p*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1991). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti t-x*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1992). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti d-f*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1994). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti q-l*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1995). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti m-ü*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1999). *Uyğur tiliniñ izahliq luğiti w-y*. Milletler Neşriyatı.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). Yeni Uyğur Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grammeri* içinde (s. 355-428), Akçağ.
- Zülfikar, H. (2012). Yapım eki gibi kullanılan bulunma durumu eki. *Türk Dili Dergisi*, 2(723), 208-219.

Taranan Eserler

- Abdulahit Kaşgarlı, R. (2016). *Çağdaş Uyğur hikâyelerinden seçmeler*. N. Harbalioğlu (Ed.). Gazi Kitabevi.
- Behram, C. (2006a). *Amet ve apet 2*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2006b). *Hékayilerdin tallanma*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2012). *Tağ cudunliri*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Çopani, M. E. (2007). *Semender (tarixiy roman)*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Eli, A. (2000). *Apaq Xoca 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Erkut, Ö. A. (2012). *Padiçi Vañ (tarixiy roman)*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Hahn, R. F. & İbrahim, A. (1991). *Spoken Uyghur*. University of Vashington Press.
- Harbalioğlu, N. (2018). Çağdaş Uyğur edebiyatında iz bırakan bir yazar: Calalidin Behram. R. Abdulvahit Kaşgarlı (Ed.), *Uyğur Türklerinde bir bilge Prof. Dr. S. Mahmut Kaşgarlı armağanı* içinde (s. 229-244), Gazi Kitabevi.
- Harbalioğlu, N. (2022). *Nimşehit ve şiirleri (giriş-inceleme-çeviri yazı-aktarma)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hoşur, M. (2015). *Tolun Ay*. Şincan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı.

- İmin, T. (2012). *Lale. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı*.
- İnayet, A. (2004). *Uygur halk destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnayet, A. (2013). *Uygur halk destanları II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İsrail, H. (2010). *Halide İsrail eserleri 1-keçmiş*. Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Kadir, A. (2013). *Xan koçisi*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Kerimiy, H. M. (2015). *Sultan Abdureşidxan*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Litip, M. (2000). *Ana nesihiti*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Niyaz, Y. (2006). *Seskiniş*. Milletler Neşriyatı.
- Obulkasım, M. (2014). *Şerin Dorğa*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1986). *İz*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1995). *Oyğanğan zémin 1*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Sabir, Z. (1998). *Avral şamalliri*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Sabir, Z. (2009). *İzdiniş 1*. Şıncan Halk Neşriyatı.
- Seidi, T. (2009). *Baldur turğan günçe*. Şıncan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı.
- Seper, S. & Yolboldı, N. (2002). *Hazırqi zaman Uyğur tili (tüzitişgen nusqisi)*. Şıncan Halk Neşriyatı
- Talıp, A. (2009). *Keç küzdiki şivirğan*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2005). *Hayat şundaq*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2010). *Kona koça*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1990). *Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti a-p*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1991). *Uyğur tiliniñ izahlıq luğiti t-x*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. & Geyurani, G. (1995). *Uyğur tiliniñ izahlıq luğiti m-ü*. Milletler Neşriyatı.
- Yıldız, N. (2001). *Hemra ve Hurlıka hikâyesinin üç eş-metni üzerinde bir değerlendirme*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yunus, T. (1996). *Melike Amannisa Xanim*. Şıncan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.